

KOTIMAISEN KIRJALLISUUDEN TARKASTELUA — GRANSKNING AV INHEMSK LITTERATUR

OLLI VEHVILÄINEN: *Kansallissosialistinen Saksa ja Neuvostoliitto 1933—1934. Hitlerin valtaantulosta Baltian pöytäkirjaa koskevien neuvottelujen raukeamiseen.* WSOY, Helsinki 1966. X + 281 sivua.

Toiseen maailmansotaan vieneen kehityksen varhaisimpia merkkejä oli Euroopan kahden autoritäärisesti hallitun suurvallan, Saksan ja Neuvostoliiton suhteiden jatkuva kiristyminen viimeistään vuodenvaihteesta 1933—34 lähtien. Ajallisesti tämä jännityksen lisääntyminen sattui pian kansallissosialistien valtaannousun jälkeen Saksassa, eikä ole epäilystäkään, etteikö näillä kahdella seikalla ole syy-yhteyttä keskenään. Weimarin Saksan harvoja kansainvälisiä valtteja oli ollut Rapallon ja Berliinin sopimuksiin perustunut yhteistyö Neuvostoliiton kanssa: sen avulla nämä molemmat Versaillesin rauhan jälkeisen status quon vastaiset valtiot hankkivat liikumavapautta itselleen.

Tri Vehviläinen määrittelee tutkimuksensa tavoitteeksi selvittää kyseisen konfliktin syntyä otsikossa mainittuna ajanjaksona. Perussyitä hän luonnollisesti joutuu hakemaan kauempaakin, kansallissosialismin idänohjelman hahmottumisesta ja neuvostoideologian käsityksistä kapitalismin ja sosialismin leirien yhteentörmäyksen lopullisesta välttämättömyydestä. Saksan osalta Adolf Hitlerin henkilökohtainen osuus tulee korostuneeksi hänen *Mein Kampfissaan* ja »toisessa kirjassaan» hahmottelemansa ekspansiivisen idänohjelman vuoksi. Kysymys yksilöllisten vaikutteiden ja uskomusten merkityksestä ulkopoliittikan muodostumiselle onkin tietysti paljon yksiselitteisempi diktatuurissa kuin demokratiassa, ja kansallissosialistisen Saksan Neuvostoliiton-politiikkaa voitaneen huomattavalta osin selittää Hitlerin varhaisten reaktioiden pohjalta marxilaisten osuuteen Saksan luhistumisessa ensimmäisessä maailmansodassa, Alfred Rosenbergin kirjoituksiin ja mielikuvituksellisiin »Siionin viisaitten pöytäkirjoihin». Vehviläisen tutkimuksesta saa sen vaikutelman, että Saksan käytännöllinen Neuvostoliiton-politiikka aluksi oli pääasiassa suurlähettiläiden von Dirksenin ja Nadolnyn politiikkaa, jotka epäilemättä tekivät parhaansa suhteiden säilyttämiseksi Rapallon linjoilla. Heidän vaikutuksensa oli kuitenkin pintapuolista, sillä korkeimmalla taholla he kohtasivat kasvavaa ynseyttä yhteistyötä kohtaan. Dokumentit eivät vain valaise samalla tavoin Hitlerin asenteen kehitystä kuin päivänpolitiikkaa. Joka tapauksessa kirjoittaja voi osoittaa, että taktilliset syyt — sisäpoliittisen aseman vakiintumattomuus ja Puolan uhka

— tekivät Hitlerille välttämättömäksi vakuuttaa idänpolitiikan säilyttämistä ennallaan valtaannousunsa jälkeisinä ensi kuukausina. Seuraavassa vuodenvaihteessa, kansallissosialistien vallan täydellisen konsolidoitumisen ja Puolan kanssa annetun hyökkäämättömyysjulistuksen jälkeen, Führer vielä myönsi jotakin arvoa hyville Neuvostoliiton-suhteille Saksaan muualta kohdistuvan paineen helpottajana, mutta ei halunnut »olla missään tekemisissä niiden ihmisten kanssa». Vuosien 1939 ja 1941 täyskäännöksien takana ollut asenne oli siis jo olemassa.

Ollakseen täydellinen konfliktin synnyn kuvaus tutkimus kuitenkin jää käytettävissä olleen tutkimusmateriaalin »toispuolisuuden» vuoksi hieman epäsymmetriseksi: kun Saksan politiikkaa on voitu selvittää melkoisen täydellisen virallisen aineiston ja runsaan kirjallisuuden pohjalta, rajoittuu neuvostoliittolainen materiaali muutamiin dokumentti-, historia- ja koottuihin teoksiin. Vaikeudet näissä asioissa ovat tunnettuja, mutta esim. neuvostolehdistön tai vaikkapa vain Pravdan ja Izvestijan käsittely muutenkin kuin vain saksalaisten raporttien pohjalta olisi parantanut asiaa. Otsikossahan ei täysin selvästi ilmaista, että Neuvostoliittoa käsiteltäisiin vain Saksan politiikan objektina. Määritellessään tehtäväänsä kirjoittaja kyllä huomauttaa, että asioita tarkastellaan nimenomaan Saksan kannalta ja että neuvostoulkopoliittikkaa käsitellään vain siinä määrin, kuin se Saksan politiikan ymmärtämisen kannalta on välttämätöntä. Enemmän kuin molemminpuolisesta konfliktitutkimuksesta on siis kysymys toisen osapuolen päätöksenteon tarkastelusta tilanteessa, joka vei konfliktiin. Tässä tarkastelussa tuleekin mielenkiintoisella tavalla esille traditionalistisen ja varovaisen virkakoneiston sekä doktrinäärisen ja radikaalin johdon välinen kitka: Hitlerin ja hänen suurlähettiläidensä Venäjän-politiikan perustavoitteita ei selvästikään ollut samansuuntaistettu.

Kuten Vehviläinen osoittaa, erimielisyyksiä löytyi monilla alueilla, kun niitä melkein synnyttämällä synnytettiin. Venäläiset pystyivät vielä nielemään Saksan »kahden raiteen» politiikan, jonka mukaan sisäisten kommunismin tukahduttamiseen johtaneiden toimenpiteiden ei tarvinnut vaikuttaa ulkopoliittisiin suhteisiin. Hitler ei sitä epäillytkään, sillä hän ei puolestaan hetkeäkään kuvitellut sisäistä oppositiota suvaittavan Neuvostoliitossa. Mutta kun vaikeuksia alkoi ilmaantua venäläisten taloudellisten laitojen toiminnassa Saksassa, kauppasuhteissa ja yli kymmenen vuotta jatkuneessa sotilaallisessa yhteistyössä, samalla kun puoliviralliselta saksalaiselta taholta esitettiin ilmeisiin valloitusaikeisiin idässä viittaavia ajatuksia, alkoi Neuvostoliiton asenne koko kysymykseen eurooppalaisista ryhmittymistä muuttua. Jo suhteellisen varhain on kahden diktaattorin välisen kuilun täytynyt olla leveämpi kuin konkreettisten kiistanaiheiden summa osoittaa: syvä keskinäinen epäluulo oli kaikessa vaikuttava lisätekijä. Se, että Hitler suhtautui tähän kehitykseen jokseenkin levollisesti Saksan kuiten-

kin ollessa vielä suhteellisen heikko ja eristetty, osoittaa hänen arvioineen Neuvostoliiton poliittisen ja sotilaallisen merkityksen vähäiseksi.

Niitä valtioita, joiden asemaan Berliinin—Moskovan uuden jännityskentän syntyminen huomattavasti vaikutti, olivat Puola ja Suomi. Puola tavoitelti 1930-luvulla suurvallan roolia tavalla, joka ei vastannut sen todellisia edellytyksiä. Käsitystä siitä, millaiseen epävakaaseen blokkiin Suomi olisi liittynyt, jos se olisi pysyvästi omaksunut reunavaltio politiikan itsenäisyytensä alkuvaiheessa, antavat Puolan hypähtelyt käsiteltynä ajanjaksona ehkäisysoasuunnitelmista Saksaa vastaan yhteiseen Baltian-aktioon Neuvostoliiton kanssa ja hyökkäämättömyysjulistukseen Saksan kanssa, samalla kun se oli Ranskan varmin liittolainen status quo -leirissä. Puolan vaikeassa asemassa tähän saattaa sisältyä tiettyä johdonmukaisuutta, mutta sen pienelle liittolaiselle nämä monitahoiset suhteet olisivat merkinneet suurta räsitusta. — Suomeakaan ei käsitellä Vehviläisen tutkimuksessa politiikan subjektina, mutta sen asema laajemmissa eurooppalaisissa yhteyksissä saa huomattavaa valaistusta siinä, samalla kun suomalainen UM-materiaali on tarjonnut täydentävää tietoa. Rapallon luvun päätyminen koettiin täällä helpotuksena. Venäläis-puolalaisen suojan turvallisuudelleen Suomi torjui Baltian-maita jyrkemmin, ja toisin kuin nämä se oli pelkästään tyytyväinen saksalaisten torjuttua venäläisten ehdottaman Baltian pöytäkirjan, joka mahdollisesti olisi koskenut Suomeakin. Ilmeisesti Kivimäen hallitus katsoi Saksan jyrkkenevän asenteen Neuvostoliittoon vahvistavan Suomen asemaa. Olisi ollut arvokasta, jos Vehviläisen tutkimus olisi jo tässä vaiheessa (kuten jatkossa tulee tapahtumaan) ulottunut ainakin vuoden 1935 loppupuolelle ja siis valaisut pääasiassa sen suurvalta-poliittisen taustan, jolta Suomen tärkein ulkopoliittinen periaatepäätös 1930-luvulla, pohjoismaisen suuntauksen omaksuminen, noihin aikoihin tapahtui.

Käsitelläkseen niin käänteentekevää aihetta Vehviläisen tutkimuksen uraauurtavuus on yllättävää: tiettävästi (ja lähdeluettelosta päätellen) perusteellista tutkimusta Hitlerin valtaantulon vaikutuksesta Saksan ja Neuvostoliiton suhteisiin ei aikaisemmin ole ilmestynyt Saksassa eikä muuallakaan. Aikaisemmat ristiriitaiset selostukset osakysymyksistä Vehviläinen on voinut asettaa laajemman aineiston valoon: esimerkki hänen huolellisesta lähdekritiikistään on selvitys sotilaallisen yhteistyön lopettamisesta — josta on ennestään olemassa erilaisia versioita — ja sen osoittaminen pääasiassa venäläisten aikaansaannokseksi. Erityisen kiitoksen ansaitsee tutkimuksen harvinainen luettavuus: kaikki turha kronikkamaisuus ja yksityiskohtien pitkäpiimäisyys puuttuu, ja lukija saa sen vaikutelman, että suuresta aineistosta vain todella oleellisin ja valaisevin on siivilöitynyt mukaan. Ulkonaisen puolen onnistuneisuutta lisää rauhallisen selkeä tyyli; sympaattisena erikoisuutena siitä voidaan mainita välillä esiintyvä, tutkijan itsekritiikkiä kuvaava sanakäännö »kuten edellä on yritetty osoittaa...»

Jukka Huopaniemi